

DE ARCHEOLOGIE VAN QUMRAN:
**DE PLAATS EN DE
REGIO**

Jürgen Zangenberg

Er zijn zo'n vijftig jaren verstreken na de ontdekking van de eerste Dode Zeerollen, en nog steeds staat Qumran volop in de belangstelling. Ieder jaar opnieuw komen massa's toeristen het gebied bezoeken. Bovendien zijn er verspreid over de wereld talloze wetenschappers die zich dagelijks met dit onderwerp bezighouden. Ze bestuderen de vondsten uit de nederzetting van Qumran en de naburige grotten, en uiteraard de tienduizenden tekstfragmenten die in verschillende grotten gevonden zijn. Bovendien zijn er in het gebied rond de Dode Zee inmiddels ook op andere plaatsen tekstvondsten gedaan.

Terugkijkend op vijftig jaar onderzoek kunnen we enkele conclusies trekken. De vondsten van Qumran hebben onze kennis van het jodendom in Palestina enorm vergroot en fundamenteel gewijzigd. Dankzij Qumran is er een nieuw beeld ontstaan van de godsdienst en cultuur in Palestina rond het begin van onze jaartelling. En aangezien het toenmalige Palestina de plaats is waar het christendom ontstond, is Qumran ook in dat opzicht van groot belang. Ten slotte geven de tekstvondsten van Qumran nieuwe inzichten in het ontstaan van de Hebreeuwse bijbel (het Oude Testament). Om deze redenen kan men Qumran zonder overdrijving dé vondst van de twintigste eeuw noemen.

DE EERSTE ONDERZOEKERS

De eerste onderzoekers begonnen hun pionierswerk in de late jaren veertig en de jaren vijftig van de twintigste eeuw. De opgraving van Qumran, uitgevoerd tussen 1948 en 1955, was in handen van Père De Vaux, die als archeoloog werkzaam was bij de École Biblique et Archéologique in Jeruzalem. Hij leidde ook het redactieteam dat moest komen tot de wetenschappelijke uitgaven van de Dode Zeerollen. Bij de bestudering van de eerste teksten deden de onderzoekers al snel een bijzondere ontdekking. De inhoud van sommige boekrollen vertoonde opvallende overeenkomsten met beschrijvingen van de sekte van de Essenen, een Joodse groepering. De Essenen waren bekend uit boeken van diverse auteurs uit de oudheid. De Joodse schrijvers Philo van Alexandrië en Flavius Josephus geven in hun boeken beschrijvingen van de Essenen. En ook de Romeinse schrijver Plinius de Oudere vertelt over deze groepering. De teksten die de eerste Qumranonderzoekers bestudeerden, leken precies aan het profiel van de Essenen te voldoen.

De onderzoekers concludeerden dat de ruïnes van Qumran de overblijfselen waren van een oude Esseense nederzetting. Er had op die plaats een Joodse groepering van Essenen gewoond. En de rollen die gevonden waren in de verschillende grotten vlakbij de nederzetting waren de geschriften van deze Esseense Joden. Zij hadden die teksten gebruikt, gekopieerd, en uiteindelijk in die grotten ondergebracht. We moeten goed bedenken dat deze conclusie werd getrokken in het beginstadium, toen er nog maar een beperkt aantal teksten gevonden was.

HET QUMRAN-ESSENIEMODEL

De conclusie van de eerste onderzoekers wordt nu het Qumran-Essenenmodel genoemd. Het komt hierop neer: de nederzetting van Qumran werd bewoond door Essenen, Joden die een soort eigen sekte vormden. De rollen en talloze fragmenten die stap voor stap in elf verschillende grotten rondom de nederzetting zijn gevonden, moeten gezien worden als de bibliotheek van de Essenen van Qumran. Hoe kwamen die rollen in de grotten terecht? Dat moet gebeurd zijn aan het begin van de Joodse oorlog. Nadat de Joden in opstand gekomen waren tegen de Romeinen, kwam er in 68 n.Chr. een groot Romeins leger Palestina binnen. Bij het naderen van dit leger hebben de bewoners van Qumran al hun boekrollen verborgen in de grotten. Ze zijn er nooit meer uit gehaald, totdat ze in de twintigste eeuw werden ontdekt.

Dit Qumran-Essenenmodel biedt een heldere verklaring voor de tekstvondsten en de overblijfselen van de nederzetting. Het is een aantrekkelijke verklaring. Tot de dag van vandaag volgt de meerderheid van de onderzoekers deze visie. Dat betekent trouwens niet dat men tegenwoordig nog precies hetzelfde beeld heeft als de eerste Qumranonderzoekers. De visies van de huidige onderzoekers zijn genuanceerder, en gebaseerd op alle Qumranteksten, en niet op slechts een paar, zoals in het begin. Over de precieze functie van de nederzetting in Qumran lopen de meningen uiteen. Soms duidt men de nederzetting aan als een soort Esseens klooster. Dan was deze nederzetting het hoofdgebouw van een daar gevestigde gemeenschap van Essenen. Sommigen zien de plaats als het hoofdkwartier van een bijzondere, radicale tak van de Essenen. Weer anderen denken dat het een Esseens centrum was voor de productie van boekrollen.

Ondanks de uiteenlopende suggesties hebben de aanhangers van het Qumran-Essenenmodel een gedeeld uitgangspunt. Er is volgens hen een verband tussen drie zaken: (1) de resten van de nederzetting van Qumran, (2) de tekstvondsten uit de elf grotten bij Qumran, (3) de beschrijvingen van de Essenen bij de antieke schrijvers, zoals Philo en Josephus. En zij interpreteren elk van deze drie bronnen met behulp van de andere twee, dus in wisselwerking met elkaar. Dat betekent dat ontbrekende gegevens of onduidelijkheden in de ene bron kunnen worden ingevuld of opgelost met behulp van de andere bronnen. Zo probeert men tot een zo volledig mogelijk beeld van de gemeenschap van Qumran te komen.

Bij deze interpretatie hangt natuurlijk alles met alles samen. Het totaalbeeld dat men zich vormt, bepaalt in grote mate de interpretatie van de ruïnes en de tekstfragmenten. Om een voorbeeld te geven: stel dat iemand strikt archeologisch kijkt naar de resten van de nederzetting. Dan zal hij of zij niet snel op het idee komen om de langgerekte ruimte aan de zuidkant van het hoofdcomplex van Qumran te identificeren als een eetzaal (refectorium). Waarom staat deze ruimte dan toch bekend als refectorium, de eetzaal van Qumran? Dat is omdat de archeologische vondsten zijn geïnterpreteerd op basis van een bepaalde visie op de tekstvondsten. Men dacht als volgt: de rollen zijn Esseense teksten, *dus* de nederzetting was een

Essense nederzetting, *dus* hier woonde een Esseense gemeenschap, *dus* er moet een gezamenlijke eetzaal zijn geweest, en *dus* is deze ruimte waarschijnlijk die eetzaal.

EEN NIEUWE RICHTING

Ikzelf sta sceptisch tegenover deze visie op Qumran. Ik vraag me af of er wel zo'n nauw verband is tussen de tekstvondsten in de grotten en de ruïnes van de nederzetting. En bovendien vind ik dat je zo'n verondersteld verband niet als uitgangspunt mag nemen voor je interpretatie. Wie dat wel doet, overtreedt één van de basiseisen van archeologisch onderzoek: een site (archeologische vindplaats) moet begrepen worden binnen zijn regionale context en vanuit zijn regionale functie. Het gaat om

HOOFDGEBOUW KHIRBET QUMRAN

In het centrum van de nederzetting stond een gebouwencomplex dat door De Vaux werd geïdentificeerd als onderkomen van een religieuze gemeenschap. De verschillende ruimtes die hier te zien zijn, werden door hem benoemd overeenkomstig vertrekken in kloosters: een scriptorium (waar teksten werden gekopieerd), een studiezaal (waar teksten werden gelezen en waar onderwijs werd gegeven) en een bibliotheek (waar de teksten werden bewaard). Op de voorgrond in het midden is de doorgang naar de studiezaal, met rechts daarvan de trap naar de eerste verdieping van het gebouw. Aan de studiezaal grenst de bibliotheek. In de muur tussen studiezaal en bibliotheek bevindt zich links een doorgang, waardoor volgens De Vaux rollen konden worden aangereikt. De ruimte links van de studiezaal en de bibliotheek is het scriptorium. © Mladen Popović.

de vraag welke functie de nederzetting vervulde in haar regionale omgeving. Met andere woorden, als archeoloog mag je een plek nooit op zichzelf beschouwen en interpreteren. Het is altijd onderdeel van een groter gebied. De vraag die ik in dit stuk aan de orde wil stellen is deze: verandert onze kijk op Qumran als we de plaats bekijken als onderdeel van een regio? Mijn antwoord is: ja.

De eerste Qumranonderzoekers hadden weinig oog voor de regionale verankering van de site. Dat is ook niet verwonderlijk. Toen zij hun Qumran-Essenen-model introduceerden, was er nauwelijks kennis van het regionale landschap of van de regionale infrastructuur. De eerste onderzoekers bekeken de nederzetting als een volledig op zichzelf staand geheel, afgesloten voor invloeden van buitenaf. Dit lag voor de hand, gezien hun algemene visie. Sommige teksten noemen ascetische wereldmijding als kenmerk van de Essenen. Qumran was dan de plaats waar een groepering in isolatie leefde.

Meer dan zestig jaar later staan de zaken er heel anders voor. De archeologische vondsten van Qumran laten zien dat er geen sprake kan zijn van wereldmijdende bewoners. Integendeel, vrijwel alles wat eerder werd opgevat als bewijs van de eigensoortigheid van Qumran, is naderhand ook elders in de regio opgedoken. Recente opgravingen van Israëliische archeologen bevestigen deze nieuwe richting van interpretatie. Dat wijst erop dat men de site van Qumran moet interpreteren als onderdeel van de regio waarvan deze deel uitmaakte.

De eerlijkheid gebiedt om te wijzen op de onzekerheid die meespeelt bij de interpretatie. Welk verklaringsmodel men ook volgt, het traditionele Essenenmodel of het regionale model zoals ik bepleit, alle hypothesen lijden onder de gebrekkige aard van de beschikbare gegevens. De tussen 1948 en 1955 opgegraven vondsten zijn nog steeds niet volledig gepubliceerd. Voor een deel zijn we aangewezen op heel beknopte of juist sterk interpreterende publicaties van de opgravers. Er is geen volledige documentatie van de archeologische samenhang en van de stratigrafie, de verschillende archeologische lagen (een dergelijke publicatie is in voorbereiding door de archeoloog Jean-Baptiste Humbert). Voor een betrouwbare interpretatie van de overblijfselen zijn dat soort zaken onmisbaar. Daarom draagt iedere hypothese nog steeds een voorlopig karakter. Dat geldt ook voor de hier volgende opmerkingen.

DE PLAATS VAN DE NEDERZETTING

Op basis van recent archeologisch onderzoek op de site van Qumran – deze plaats wordt nu aangeduid als Khirbet Qumran, de oude naam van de plek is niet met zekerheid bekend – kunnen we het volgende zeggen. De periode dat deze plaats het meest intensief bewoond werd, betrof de tijd tussen circa 100 v.Chr. tot de verwoesting van de nederzetting in 68 n.Chr. tijdens de Joodse oorlog. De site van

Qumran was deel van een gebied dat in die periode intensief werd gebruikt en goed bereikbaar en begaanbaar was. Het klimaat was toentertijd wat vochtiger dan nu. Qumran lag in die tijd dan ook allerminst in een onbewoonde woestijn. Hoewel de landbouw in dat gebied grote inspanningen vroeg van de bewoners, kon er dankzij een goed werkend irrigatiesysteem van alles groeien. Overal waar water beschikbaar was en genoeg ruimte voor landbouw, kon men zich vestigen. De bewoners irriteerden hun velden en onderhielden vruchtbomen, veelal dadelpalmen en soms zelfs de zeer luxe balsemplant.

De site van Qumran maakte deel uit van een regionale infrastructuur. Niet alleen de positie van de nederzetting, maar ook de vondsten die in en bij de ruïnes gedaan zijn, maken duidelijk dat Qumran niet geïsoleerd was, maar openstond voor invloeden van buitenaf. De aangetroffen voorwerpen – keramiek (aardewerk), glas, en allerlei gebruiksvoorwerpen – laten zien dat de bewoners van Qumran handel dreven. Wat we aantreffen aan voorwerpen vertoont een opvallende overeenkomst met wat men aantreft in de naburige plaatsen in dezelfde periode. Archeologisch gezien is Qumran niet uitzonderlijk; de site past helemaal binnen het beeld dat we krijgen van de regio als geheel.

De overblijfselen van Qumran bevinden zich op een mergelterras. Vandaag de dag ligt de Dode Zee op twee kilometer afstand en circa 40 meter lager dan de ruïne. Er was geen rechtstreeks pad naar het water, maar men kon vanuit Qumran de hele noordkust van de Dode Zee overzien. De plek was strategisch gelegen.

Via verschillende paden was de nederzetting verbonden met aangrenzende delen van het mergelterras aan de westkant, met een hoger gelegen plateau op het kalksteengebergte in het westen, en met enkele van de nabijgelegen grotten.

Een lage muur liep van de nederzetting bergafwaarts in oostelijke richting, naar de Dode Zee. Deze muur omsloot enkele kleinere gebouwen, waaronder het gebouw dat nu bekend staat als het boerenhuis van En-Feshkha. Deze gebouwen hoorden bij de hoofdnederzetting van Qumran. Puur archeologisch beschreven zou je het geheel als een soort landbouwdomein kunnen beschouwen.

Er was tegen de berghelling een aquaduct aangelegd, hetgeen een gewaagd project moet zijn geweest. Het aquaduct voerde vanuit het westen water aan naar de nederzetting. Op het mergelterras direct ten oosten van de nederzetting, en ingesloten door de al genoemde muur, bevond zich een grafveld met ruim twaalfhonderd graven. Van deze graven zijn er nog geen vijftig op wetenschappelijke wijze opgegraven en gedocumenteerd. Niettemin hebben deze graven tot heftige debatten geleid. In de meeste ervan lagen mannen, maar in een aantal gevallen waren er vrouwen of kinderen begraven. Vanuit het Qumran-Essenenmodel wordt dit als volgt uitgelegd. Het betreft een begraafplaats waar eerst uitsluitend mannen begraven werden, omdat de groep Essenen in Qumran uitsluitend uit mannen bestond. De Essenen leefden in celibaat, in afzondering wilden ze een heilig leven leiden. De enkele vrouwen en kinderen die ook op het grafveld zijn aangetroffen,

AQUADUCT QUMRAN

Een efficiënte watervoorziening was voor de bewoners van de nederzetting van levensbelang. Alleen in de regentijd voerde de nabijgelegen wadi water aan. Via een tunnel en een speciaal aangelegd kanaal werd het water naar de nederzetting geleid waar het in reservoirs werd opgeslagen. Het netwerk van waterwerken in Qumran is zichtbaar gemaakt op de plattegrond op p. 25. © Jürgen Zangenberg.

zijn daar, zo vermoedt men, pas op een later moment gelegd.

Deze traditionele visie is aanvechtbaar. Er is namelijk niet één deel van het grafveld waar de vrouwen en kinderen liggen, maar ze liggen over het hele veld verspreid. Dat wijst erop dat ze er echt deel van uitmaken en er niet pas later bijgelegd zijn. Het grafveld ondersteunt de Esseneninterpretatie dus niet.

De graven bestonden uit schachtgraven waarin een of meerdere overledenen gelegd werden, uitgestrekt liggend op de rug. Deze vorm van begraven was aanvankelijk alleen in Qumran bekend. Inmiddels is die ook elders aangetroffen, onder meer op een grote begraafplaats met circa tweeduizend graven in Khirbet Qazone, aan de oostkust van de Dode Zee.

GESCHIEDENIS VAN DE BEWONING

Een belangrijk doel van archeologisch onderzoek is het reconstrueren van de geschiedenis van de bewoning van een site. In het geval van Qumran speelt hier opnieuw het probleem van de gebrekkige documentatie van de oorspronkelijke opgravingen. Daarom ontkomt men in dit opzicht niet aan hypothesen. Het beeld van de geschiedenis van Qumran zoals dat hieronder geschetst wordt, is gebaseerd op het werk van de Israëlische archeoloog Yizhar Hirschfeld en mede geïnspireerd door de Franse archeoloog Jean-Baptiste Humbert (zie onder *literatuur*).

DE VROEGSTE FASE VAN BEWONING: FASE I

De eerste fase van bewoning valt in de late ijzertijd II, de periode tussen circa 630 en 580 v.Chr. De site bestond toen uit een versterkte nederzetting, maar onduidelijk is hoe het er precies uitzag. Het belangrijkste overblijfsel uit deze vroegste periode van bewoning is de grote, ronde cisterne (waterreservoir) aan de noordwestkant van het terrein. Qumran maakte vermoedelijk deel uit van groter aantal nederzettingen, gericht op militaire controle en economische ontsluiting van het gebied rond de Dode Zee. De strategische plaats op het mergel terras met uitzicht over de noordelijke oever van de Dode Zee wijst daarop. Nadat er, met de verwoesting van Jeruzalem door de Babyloniërs in 586 v.Chr., een einde was gekomen aan het koninkrijk Juda, bleef Qumran gedurende meerdere eeuwen onbewoond.

HERNIEUWDE BEWONING: FASE II

Rond 100 v.Chr. wordt er in Qumran een landbouwdomein gebouwd, ingericht ter ondersteuning van de landbouwactiviteiten in de regio. We kunnen dit plaatsen in een breder historisch kader. In deze periode werd het gebied ten oosten van de

Jordaan veroverd door de Joodse koningen van het Hasmonese vorstenhuis. Enkele overgebleven onderdelen van de bebouwing uit Fase I werden nu geïntegreerd in een nieuw en groter geheel. Het nieuw gebouwde, vrijwel vierkante hoofdgebouw volgde in grote lijnen een bekend bouwmodel uit die tijd, dat ook elders is teruggevonden, bijvoorbeeld in het zuidelijker gelegen En et-Turabe. Het is een voorbeeld van landbouw-architectuur uit die tijd, de Hellenistische periode. Het wordt onder archeologen aangeduid als *fortified farmstead*, een versterkt boerendomein.

In de bloeiperiode was het hoofdgebouw ongeveer 30 bij 35 meter. Het bestond uit een hoektoren die omgeven was door rechthoekige ruimten rond een binnenplaats. Welke functies deze ruimten hadden, is door gebrek aan eenduidig bewijs niet met zekerheid te zeggen. Misschien waren het voorraadkamers, en misschien hing hun functie samen met de handwerkzaamheden die op de binnenplaats werden verricht.

De site vertoont geen sporen van de exorbitante luxe van de aristocratische elite uit die tijd, zoals die wel wordt aangetroffen in de paleizen in Jericho en op Masada. Toch is het hoofdgebouw van een solide bouw met decoratieve elementen. Diverse onderdelen van de architectuur getuigen van een Hellenistische stijl. Ook is er een *opus sectile* vloer gevonden, een kunstig gevoegde vloer van gekleurde tegels.

Bij de gebouwen uit Fase II hoorde een aantal cisternen (waterreservoirs) en getrapte waterbekkens alsmede enkele kleinere gebouwen aan de rand van het hoofdcomplex. Belangrijk om vast te stellen: er is niets in de architectuur of in de vondsten van deze fase dat erop wijst dat dit complex was gebouwd als nederzetting met een bijzonder religieus doel of voor een bijzondere religieuze gemeenschap. Integendeel, alles wat we aantreffen past naadloos in de materiële cultuur van het Hasmonese jodendom.

UITBREIDING EN BLOEI: FASE III

In Fase III volgde een sterke uitbreiding van de *fortified farmstead* van Fase II. Lange tijd was de heersende opinie dat deze uitbreiding een herbouwproject was dat volgde op een gewelddadige vernietiging van de oudere gebouwen uit de Hasmonese tijd (Fase II). Het ligt echter meer voor de hand om de vergaande uitbreiding te zien als een uitbouw van de al bestaande Hasmonese gebouwen. De overgang van Fase II in Fase III wordt dan gekenmerkt door continuïteit. Dit past in een breder patroon van systematische uitbreiding van gebouwen en monumentale cultuur die we overal in Palestina waarnemen na het aantreden van Herodes de Grote (37-4 v.Chr.). Deze tijd kenmerkte zich door een toenemende welvaart, en door de intensivering van de landbouw met name in het gebied rond de Dode Zee. We zien in deze periode ook de vestiging van nieuwe nederzettingen in de regio van Qumran, en een uitbreiding in de teelt van balsemplanten, dadelpalmen en andere vruchtbomen. Het hierboven

genoemde boerenhuis van En-Feshkha is in deze fase gebouwd en hoorde bij de nederzetting van Qumran.

De uitbreiding in deze periode maakte de nederzetting van Qumran ongeveer driemaal zo groot als in de voorafgaande fase (II). Bovendien was de nederzetting nu een stuk ontwikkelder, zowel wat betreft architectuur als wat betreft de functies die ze vervulde. Rond het hoofgebouw stonden nu allerlei andere gebouwen, onregelmatig gepositioneerd. De meeste stonden aan de westelijke, zuidelijke en zuidoostelijke kant van het complex. De diverse gebouwen tonen sporen van een uiteenlopend gebruik. Zo lag aan de westzijde het industriekwartier, met waterbassins, waterkanalen, bakovens en korenmolens. En aan de uiterste oostkant van de nederzetting lag een pottenbakkerijcomplex.

De nederzetting was op allerlei manieren verweven met landbouwactiviteiten. Er werd keramiek vervaardigd, er werden dadels en andere producten vervaardigd. Men hield er vee en lastdieren. En de bewoners maalden er koren voor eigen gebruik en bakten brood. Bij recente opgravingen vonden Yitzhak Magen en Yuval Peleg (zie onder *literatuur*) duizenden verkoolden dadels.

Er zijn ook aanwijzingen voor schrijfactiviteit aangetroffen: op de site zijn inkthouders gevonden en schrijfontwerpen van contracten op potscherven. Dit betekent echter niet automatisch dat de boekrollen die in de grotten zijn gevonden in de nederzetting zijn vervaardigd. De nederzetting zelf bevat geen enkel fragment van een boekrol.

INKTPOT UIT QUMRAN

Tijdens zijn opgravingen vond De Vaux in één van de ruimtes een aantal inktpotjes. Onder meer op basis daarvan concludeerde hij dat het hier moest gaan om een scriptorium, waar teksten werden geschreven en gekopieerd. © Zev Radovan.

DE FUNCTIE VAN QUMRAN IN FASE III

Zoals beschreven werden de bewoners van Qumran als Essenen geïdentificeerd door de eerste onderzoekers en door vele latere onderzoekers in hun spoor. Uit de antieke literatuur stonden de Essenen bekend om hun uitgebreide regels omtrent rituele reiniging. Om die reden hebben onderzoekers altijd grote aandacht gehad voor de waterhuishouding in Qumran, zoals het aquaduct en de reservoirs waarin regenwater verzameld werd. Het is duidelijk dat sommige waterbekkens inderdaad dienden voor rituele reiniging. Toch is dat op zichzelf geen bewijs voor het Esseense karakter van de nederzetting. Rituele reiniging was tot op zekere hoogte gemeengoed binnen het toenmalige jodendom. Ook in dit opzicht is de materiële cultuur van Qumran niet typisch Esseens. Integendeel, wat we daar zien blijft binnen de kaders van wat we elders in de regio aantreffen. Het opvallend grote aantal waterinstallaties heeft waarschijnlijk vooral te maken met uiteenlopende activiteiten die in de nederzetting plaatsvonden, waaronder de productie van aardewerk. Ook waren niet alle teruggevonden waterbekkens tegelijkertijd in gebruik.

Wat nu precies de functie van de nederzetting was, blijft omstreven. De grote meerderheid van de Qumranonderzoekers baseert zich op de tekstvondsten, en interpreteert de nederzetting als een centrum van een groep Essenen. De meesten, zoals Jodi Magness en Hartmut Stegemann (zie onder *literatuur*), gaan ervan uit dat de nederzetting vanaf Fase II bewoond werd door een Esseense gemeenschap. Sommigen, zoals Humbert, menen dat de nederzetting pas vanaf Fase III door Essenen werd bewoond. Slechts enkele onderzoekers laten de connectie met de Essenen helemaal los. Magen en Peleg interpreteren de site als een nederzetting gericht op de productie van keramiek. Gezien de complexiteit van de structuur en de inrichting, met name in Fase III, lijkt het niet verstandig om de functie van de nederzetting exclusief te verbinden met één tak van productie of één activiteit. Juist de multifunctionaliteit lijkt kenmerkend voor de site.

Wat men in elk geval wél moet vermijden is de anachronistische typering van Qumran als klooster. Dit is ooit geopperd door de eerste opgravers en staat na al die jaren nog steeds te lezen op de informatieborden op de site! Als er inmiddels iets duidelijk is geworden, dan is het dat de bewoners van Qumran niet leefden als monniken – celibatair, ascetisch en in afzondering – en dat de nederzetting geen klooster was. Of je de inhoud van de boekrollen nu wel of niet verbindt met het leven in de nederzetting, er woonde geen kloostergemeenschap. Ook de traditionele aanduidingen voor de verschillende ruimten, zoals het scriptorium (schrijfzaal), refectarium (eetzaal), of gemeenschapszaal, worden niet gestaafd door de archeologische gegevens.

Op basis van de archeologie moeten we uitgaan van de multifunctionaliteit van de nederzetting en van haar regionale inbedding. Primair bepalend voor mijn visie is de functie van de nederzetting in haar regionale context. Als we daar de toenmalige

politieke situatie bij betrekken, dan kom ik tot het beeld van Qumran als een regionaal dienstencentrum, behorend tot een groter domein onder gezag van het koninklijk paleis in Jericho. Dit sluit niet uit dat er ook Essenen woonden en werkten, maar het valt sterk te betwijfelen of de nederzetting exclusief met deze groepering verbonden kan of moet worden. De bewoners waren zonder twijfel Joden. Allerlei voorwerpen en bouwstructuren (kalkstenen vaatwerk; getrapte waterbassins) zijn geïdentificeerd als zaken die typisch joodse rituele doelen dienden. Maar deze elementen zijn niet noodzakelijk en niet exclusief te verbinden met één specifieke Joodse groepering, zoals de Essenen.

Tijdens de bloeiperiode woonden en werkten er tussen de twintig en vijftig mensen in de nederzetting. Hun woonvertrekken lagen waarschijnlijk op de bovenverdieping van de gebouwen, hoewel niet kan worden uitgesloten dat ook sommige delen van de begane grond als woonhuis dienden. Verder mogen we aannemen dat zich, afhankelijk van het jaargetijde, nog meerdere bewoners in en rond de nederzetting ophielden. Vermoedelijk woonden er mensen in tenten op het vlakke terrein ten zuiden van het hoofdgebouw. En zeker is de seizoensgebonden bewoning van veel van de grotten, waarschijnlijk door herders. Als we afgaan op de aanwijzingen van het grafveld, waren de bewoners voornamelijk, maar niet uitsluitend, mannen. Bij een op landbouwactiviteiten ingerichte nederzetting hoeft dat niet te verwonderen.

DE LAATSTE FASE: FASE IV

Het einde van de bewoning kwam abrupt. Sporen van brand en aangetroffen pijlpunten tonen dat Qumran plotseling is verwoest. Dit moet zijn gebeurd door het Romeinse leger dat Palestina binnenviel in het jaar 68 n.Chr. Het waren soldaten van het legioen dat na de verovering van Machairous de Jordaan was overgestoken, en via Jericho op weg ging naar Jeruzalem.

De verwoesting door de Romeinen veranderde het karakter van de nederzetting totaal. De oorspronkelijke bewoners waren gevlucht of omgekomen. Waarschijnlijk bleef na de verwoesting een kleine groep soldaten als bezetting achter, omdat het een strategisch belangrijke plaats betrof. De bezetting duurde tot 106 n.Chr. Tot die tijd was het gebied ten oosten van de Dode Zee in handen van de Nabateeërs, en was Qumran in feite één van de vele grensposten van het Romeinse rijk. In 106 n.Chr. werd het gebied ten oosten van Qumran door de Romeinen ingelijfd als de Romeinse provincie Arabia. De post in Qumran was daarmee overbodig geworden.

Het is mogelijk dat Qumran tijdens de opstand van Bar Kochba in 132 tot 135 n. Chr. korte tijd een bolwerk van de opstandelingen was, maar de archeologische aanwijzingen hiervoor zijn onduidelijk.

MIKWE IN KHIRBET QUMRAN

Een voorbeeld van een waterreservoir dat bereikbaar was via een trap. Dit type wordt door de meeste onderzoekers geïdentificeerd als mikwe, bedoeld voor rituele wassingen. Overigens was het gebruik van ritueel baden niet voorbehouden aan de Essenen. Rituele reiniging hoorde bij de joodse godsdienst als geheel. © Mladen Popović.

DE GROTTEN VAN QUMRAN

De elf grotten van Qumran waarin de boekrollen en talloze fragmenten zijn teruggevonden, zijn terecht zeer beroemd. Door alle aandacht voor deze grotten bleef echter steeds onderbelicht dat ze niet op zichzelf staan, maar onderdeel zijn van een breder verschijnsel. De elf grotten van Qumran met de zogenoemde Dode Zeerollen vertegenwoordigen slechts een klein gedeelte van de vele tientallen door erosie gevormde grotten in de hellingen van het kalksteengebergte. Sinds het Chalkolithicum (circa 4500 v.Chr.) hebben mensen die grotten telkens gebruikt als verblijfplaats, schuilplaats of toevluchtsoord.

Vanaf het vlakke terrein direct ten zuiden van de hoofdnederzetting van Qumran kon men grot 7, 8 en 9 goed bereiken. Grot 8 en 9 bevatten echter slechts zeer geringe teksthoeveelheden. Grot 7 bevat uitsluitend enkele Griekse tekstfragmenten, en het is ook de enige grot waarin Griekse fragmenten gevonden zijn. De grotten 4, 5 en 10 liggen aan de oostrand van mergelterrassen dat van Qumran naar het westen loopt, direct tegenover de zuidelijke uitloop van het vlakke terrein en daarvan gescheiden door een diep insnijdende kloof. Iets westelijker ligt grot 6. Grot 4 is van uitzonderlijk belang. Eigenlijk zijn het twee spelonken die nu met elkaar verbonden zijn. Hierin zijn duizenden tekstfragmenten (voornamelijk snippers) afkomstig van ongeveer vijfhonderd verschillende rollen gevonden. Helaas werd deze grot pas door archeologen onderzocht en gedocumenteerd nadat bedoeïenen alles grondig overhoop gehaald hadden om zoveel mogelijk fragmenten te kunnen verkopen. In deze grot werden ook resten van houten voorwerpen aangetroffen en enkele *mezuzot*, leren hulzen met daarin bijbelse zegenspreuken, zoals die ook nu nog aan de deuren van huizen worden aangebracht. Dit alles wijst erop dat deze grot (grot 4) werd gebruikt door de bewoners van de nederzetting.

De andere grotten, 1, 2, 3 en 11 lagen verder van de nederzetting af. Enkele tientallen andere grotten in de omgeving zijn ook onderzocht. Daarin werden vrijwel geen tekstfragmenten gevonden, maar soms wel andere overblijfselen, meestal van aardewerk. Het aardewerk dat in die grotten werd aangetroffen, vertoonde overeenkomsten met dat in Qumran. Dat zegt trouwens weinig, want het gaat hier om een type aardewerk dat kenmerkend was voor de hele regio.

VONDSTEN IN HET DODE ZEEGEBIED

Onder de Dode Zeerollen verstaan we de tekstvondsten in de elf grotten rond Qumran. Toch is er, in brede zin, veel meer gevonden aan de westkant van de Dode Zee. Er is in de loop der jaren een scala aan teksten teruggevonden, op papyrus, perkament en een enkele keer op potscherven (*ostraca*), uit een omvattende tijdsperiode. De oudste tekst, gevonden in Wadi Murabba'at, dateert uit de achtste

eeuw v.Chr. Er is een klein aantal teksten uit Wadi ed-Daliyeh en Ketef Jericho die dateren uit de vierde eeuw v.Chr. Dan komen alle teksten uit de Qumrantijd, de derde eeuw v.Chr. tot eerste eeuw n.Chr. Dit betreft niet alleen de teksten van Qumran, maar ook een aantal uit naburige grotten en uit Masada. Uit de tweede eeuw n.Chr. stammen de teksten uit de grotten bij En Gedi, bewoond door vluchtelingen tijdens de Bar Kochba-opstand. En op Masada zijn teksten van Romeinse soldaten teruggevonden uit die tijd. Tot slot zijn er in Khirbet Mird teksten gevonden uit de achtste eeuw n.Chr.

De vondsten beperken zich tot de westkant van de Dode Zee, aan de oostelijke kant is tot nu toe niets gevonden. Het grootste deel van de teksten is slechts fragmentarisch bewaard. Ze zijn geschreven in het Hebreeuws, Aramees, Grieks, een paar in het Latijn, en enkele latere in het Syrisch en Arabisch.

Wat betreft genre en inhoud lopen de teksten sterk uiteen. Zo zijn de vondsten uit En Gedi voornamelijk persoonlijke documenten, zoals verdragen en oorkonden. De Qumranteksten vertegenwoordigen juist vooral een theologische schrifttraditie. We concentreren ons hier nu op deze laatste groep.

DE DODE ZEEROLLEN

Er zijn in de elf grotten rond Qumran resten van negenhonderd tot duizend boekrollen gevonden. Slechts enkele tientallen van deze rollen zijn redelijk tot goed bewaard, van de rest zijn alleen kleine of zeer kleine fragmenten over. Een aanzienlijk deel van het materiaal bestaat uit handschriften van de bijbelse literatuur: de boeken van de Hebreeuwse bijbel, later door de christenen aangeduid als het Oude Testament. De vondsten laten zien dat de tekst van de boeken van de Hebreeuwse bijbel tot in de eerste eeuw n.Chr. nog niet volledig vastgelegd en gestandaardiseerd was. Van enkele bijbelboeken circuleerden er in de tijd van Qumran nog verschillende versies. Zo krijgen we dankzij Qumran een beter inzicht in de voorgeschiedenis van de bijbelse boeken, en in het ontstaan van de canon van de Hebreeuwse bijbel.

Een ander deel van de Qumranteksten bestaat uit theologische literatuur van verschillende genres. Er zijn traktaten bij met voorschriften, apocalypsen (openbaringsgeschriften), teksten die je 'herschreven bijbel' zou kunnen noemen (teksten die dicht tegen de bijbelse literatuur aanleunen en aanvullende informatie willen bieden), en hymnen. Zulke teksten waren al bekend in Griekse en andere vertalingen. Nu is er ook een aantal beschikbaar in het Hebreeuws en Aramees, vaak de originele talen van deze teksten.

Tenslotte biedt meer dan een derde deel van de Qumranfragmenten theologische teksten die tot dan toe onbekend waren. Hierbij horen de beroemde tempelrol (11Q19), en de koperrol (3Q15). Deze laatste is een (fictieve?) beschrijving van plaatsen in Palestina waar schatten verborgen liggen. Tot deze categorie behoren

ook de teksten die aangeduid worden als ‘sektarisch’ (zie de bijdrage van Popović). Het gaat om een klein gedeelte van de Qumranteksten en het betreft voornamelijk bijbelcommentaren en leefregels voor een religieuze gemeenschap. Deze sektarische teksten vertonen inderdaad enkele overeenkomsten met de levenswijze van de Essenen, zoals we die kennen uit beschrijvingen van de antieke schrijvers. Het is echter niet nodig (en niet raadzaam) om op grond hiervan alle tekstvondsten plus de nederzetting van Qumran zelf als Esseens te beschouwen.

Ten slotte zij voor de duidelijkheid vermeld: christelijke teksten zijn in Qumran niet gevonden.

HERKOMST VAN DE BOEKROLLEN

Waar kwamen de teksten vandaan die in de elf grotten zijn teruggevonden? Lange tijd ging men er voetstoots van uit dat deze teksten waren geschreven en gebruikt door de bewoners van de nederzetting, en door hen in de grotten waren verborgen. Dit is echter steeds meer een omstreden kwestie geworden. Dat in sommige grotten, zoals in grot 4, ook andere archeologische vondsten zijn gedaan, compliceert de zaak. In ieder geval is het niet zo dat de vondsten in de grotten bij Qumran ons dwingen tot de aanname dat zowel de grotten als de nederzetting door slechts één groep, de Essenen of een daaraan verwante groepering, werden gebruikt.

Enkele onderzoekers, waaronder ook ik, menen dat het niet vaststaat dat de boekrollen die in de grotten zijn gevonden in bezit waren van de bewoners van de nederzetting. Het hoeven ook niet de bewoners van Qumran te zijn geweest die de rollen daadwerkelijk in de grotten deponeerden. Het is wel waarschijnlijk dat zij erbij betrokken waren. Maar het is denkbaar dat de bewoners van die plaats alleen maar hielpen om boekrollen die van elders kwamen in veiligheid te brengen in de nabijgelegen grotten. De aanleiding daarvoor was duidelijk: de Romeinse legers waren in aantocht. Wie weet kwamen de rollen van elders: uit Jeruzalem of uit Judese synagogen.

Onderzoekers moeten werken met de fragmenten die (toevallig) bewaard zijn gebleven. Op basis daarvan kan het profiel van het oorspronkelijk in de grotten weggeborgen tekstgeheel niet met zekerheid worden vastgesteld. De gevonden teksten vertonen onderling vooral een grote diversiteit. Dit vraagt om terughoudendheid bij de interpretatie van het karakter van de tekstvondsten.

Of men de nederzetting en de rollen nu verbindt met één specifieke religieuze groepering of niet, de betekenis van Qumran voor de archeologie van Palestina blijft ongelooflijk groot. De ruïnes van Qumran geven een uitstekend beeld van de landbouwcultuur van een gespecialiseerde regio in de Herodiaanse periode. Ze dwingen ons tot nadenken over onze methodes van interpretatie van materiële resten en hun mogelijke relatie tot informatie in geschreven bronnen. De teksten

---

uit de grotten leveren – al dan niet als Esseense bibliotheek – een fascinerend beeld van de literaire en geestelijke rijkdom van het Palestijnse jodendom. En tot slot: de teksten zijn van groot belang voor ons begrip van het vroege christendom en de geestelijke voedingsbodem waaruit de boeken van het Nieuwe Testament zijn ontstaan. Er is dus reden genoeg voor onderzoekers om zich hiermee bezig te blijven houden. En eigenlijk goed dat ook na zo veel jaar nog steeds niet alles gezegd is.

LITERATUUR

- W.W. Fields, *The Dead Sea Scrolls. A Full History*, Vol. 1, Leiden/Boston 2009.
- J. Frey, C. Claussen & N. Kessler (eds.), *Qumran und Archäologie. Texte und Kontexte*, Tübingen 2011.
- K. Galor, J.-B. Humbert & J. Zangenberg (Hgg.), *Qumran – The Site of the Dead Sea Scrolls. Archaeological Interpretations and Debates*, Leiden/Boston 2006.
- Y. Hirschfeld, *Qumran – Die ganze Wahrheit. Die Funde der Archäologie neu bewertet*, Gütersloh 2006.
- T.H. Lim & J.J. Collins (eds.), *The Oxford Handbook of the Dead Sea Scrolls*, Oxford 2010.
- Y. Magen & Y. Peleg, 'The Qumran Excavations 1993-2004. Preliminary Report' in: *Judaea and Samaria Publications* 6, Jerusalem 2007.
- J. Magness, *The Archaeology of Qumran and the Dead Sea Scrolls*, Grand Rapids 2002.
- M. Popović, 'De archeologie van Qumran' in: F. Garcia-Martinez & E.J.C. Tigchelaar (red.), *Fragmenten uit de Woestijn. De Dode-Zeerollen opnieuw bekeken*, Zoetermeer 2003, 49-77.
- A.D. Roitman (ed.), *A Day at Qumran. The Dead Sea Sect and its Scrolls*, Jerusalem 1997.
- A.D. Roitman, L.H. Schiffman & S. Tzoref (eds.), *The Dead Sea Scrolls and Contemporary Culture. Proceedings of the International Conference held at the Israel Museum, Jerusalem (July 6-8, 2008)*, Leiden/Boston 2011.
- J. Zangenberg, 'Region oder Religion? Überlegungen zum interpretatorischen Kontext von Khirbet Qumran' in: M. Küchler & K. M. Schmidt (eds.), *Texte - Fakten - Artefakte. Beiträge zur Bedeutung der Archäologie für die neutestamentliche Forschung*, Freiburg/Göttingen 2006, 25-67.
- J. Zangenberg, 'Kontroverse in der Wüste' in: *Antike Welt* 39/1 (2008), 19-28.
- J. Zangenberg (ed.), *Das Tote Meer. Kultur und Geschichte am tiefsten Punkt der Erde*, Mainz 2010.